

ТО ЯКА Ж ВОНА: ФРАЗЕМА З ПІДЛЯШШЯ?
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРНИКА ТЕКСТІВ
„ГОЛОСИ З ПІДЛЯШШЯ” Г. АРКУШИНА)

Зоряна Мацюк

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

Streszczenie. W artykule przeanalizowano zwiqzki frazeologiczne zapisane na Podlasiu (na podstawie materiałów zbioru tekstów „Hołosy z Podlasza” (Głosy z Podlasia) H. Arkuszyna).

Słowa kluczowe: Podlasie, frazeologizm, kategoria semantyczna

Підляшшя – історико-етнографічна область, яка займає територію між Холмщиною – на півдні й р. Нарвою – на півночі, Мазовією (Польща) – на заході та Волинно і Поліссям – на сході. Назва Підляшшя (від *лях* ‘поляк’; земля, розміщена біля ляхів) – землі, які мають українську етнічну належність, проте у зв’язку з політичними обставинами знаходяться на території сусідніх Україні держав. Історично-етнічна територія України – Підляшшя – разом з іншими українськими етнічними землями – Холмщиною, Надсянням та Лемківщиною входить сьогодні до складу Польщі.

Ця територія заселена автохтонним українським населенням, розташована на правому березі Бугу, займає особливе місце. Регіон цей аж до останніх десятиріч ХХ ст. майже нічим не зазначав назовні своєї належності до українського національного простору.

Основний ескіз сьогодишньої етнічної карти Підляшшя і Полісся накреслений був за період „княжої доби”. Сучасного вигляду етнічна карта Підляшшя почала набирати на зламі XIV–XV століть, коли на захід від Дорогичина, Сім’ятич і Більська виникли численні поселення дрібної польської (мазовецької) шляхти. Згодом українське населення зустрілося також із білоруським, яке на північ від Нарви колонізувало околиці Заблудова (XVI ст.), а на південному її березі просунулося аж до річки Наровки (поч. XVII ст.).

Поділ Підляшшя на дві окремі частини відбувся в XIX ст. Його південна частина (на лівому березі Бугу) перебувала тоді у складі автономного Польського королівства, а північна – безпосередньо в Російській імперії (Гродненська губернія). Саме через ці причини різними дорогами пішли події в житті Церкви і різний був її вплив на національні орієнтації місцевих русинів. Що ж до ситуації, яка склалася на теренах цих двох маргіналії, є багато спільного, що зумовлено насамперед державною

політикою у ставленні до національних меншин. Наслідком такої політики є майже повна відсутність національної самоідентифікації в селянському середовищі.

Умови існування українського етносу протягом останніх десятиліть на території Білорусі та Польщі були майже однаковими: заборона відкривати українські школи, відсутність у селах національно-культурних осередків, популяризація іншоетнічної культури або ж підтасовка питомої під так званий „діалект” на державному рівні призвело до повної розгубленості народу в питанні національної належності¹.

Назагал можна сказати, що протягом 90-х років український національний рух на Підляшші стабілізувався. Регулярно виходить двомісячник „Над Бугом і Нарвою”, постійно з’являються українські передачі на білостоцькому радіо, а від 1985 році – на телебаченні. Щороку відбуваються фестивалі української культури „Підляська осінь” й інші культурні заходи. У декількох школах ведеться вивчення української мови. Виходять також книжкові публікації історичного та літературного характеру.

На сьогодні діалектного матеріалу з Підляшшя досить мало. Але навіть побіжне ознайомлення з друкованим матеріалом „показує, як стрімко на схід пересувається міжмовна границя, як зменшується територія поширення українських говірок”².

Метою дослідження є характеристика фразеологічних одиниць, уживаних на Підляшші (за матеріалами збірника текстів „Голоси з Підляшшя” Г. Аркушина).

„Тематика пропонованих текстів – це розповіді про сім’ю, звичаї та обряди, про те, що й досі болить..., перекази і бувальщини; крім цього, автор шукав відповіді у самих підляшуків, якою мовою вони говорять”³.

Слід зауважити, що єдиною етнічною територією, не знищеною акцією „Вісла”, залишилось Північне Підляшшя, де „не помічено”, що місцеві православні – це не лише білоруси, а й українці. Суттєвих змін не відчули й самі підляські русини-українці, звикаючи помалу до окреслення „білоруси”. Це нове окреслення, нічого суттєвого в їх житті не змінило. Усі ще говорять по-українськи (якщо перейшли на польську мову, то це по містах), співають українські пісні, розповідають бувальщини та пригадують свої молоді роки, і обов’язково з уживанням фразеологічних одиниць. Тому дуже часто на запитання: „Хто вони є та якою мовою розмовляють?” респонденти не знають, як відповісти, вони губляться, вагаються, несміло відповідають: „нормальною”, „мувілі по-хахляцку”, „то то мішана в нас мова”, „попробу такія наша гвара билá”, на що

¹ Л. Лукашенко, *Доля українського заграниччя. Берестейщина та Підляшшя*, <http://etno.us.org.ua/lib/lukaszenko.html>

² Г. Аркушин, *Голоси з Підляшшя. Тексти*, Луцьк 2007, с. 8.

³ Там само, с. 16.

зафіксовано низку стійких словосполучень: *ма́тирина мо́ва*⁴, *ма́миною мо́вою*, *пта́шка ро́диться и прилітає на свою ро́дину, бо перши езік то ест ойчисти*. Ця мова живе лише в селі, в усному обігу, вважається „діалектом”, і цим фактично нівелюється її цінність, але разом із тим цей „діалект” є показником їх національної належності та становить величезну культурну цінність.

Територія, де народилася людина, той шматочок землі, маленька батьківщина, є чи не найріднішою для кожного. Тому, розповідаючи, інформатори часто повторюють, що: *ка́жуть, ма́ти руді́ла, там найлепе́й чолові́к чу́ється, ри́ба в Бу́зі теж не пливе́, тілько́ трима́ється їдо́го міся́, де вроди́ться, там хо́читься*.

Найдавніші дохристиянські уявлення людей пов’язувались в особливу силу тих чи інших явищ природи, а в деяких випадках – на вірі в їх надприродну силу. Через віру людина намагалася вплинути на досягнення поставленої мети: захистити врожай, забезпечити спокій домашнього вогнища, вилікувати хворого, – тобто, людина виступала як активне начало, а не тільки як жертва сил природи.

Вірування та повір’я – ця основа світоглядних уявлень людей і найважливіша складова частина їхнього духовного життя, тому образи Господа та Ісуса Христа є основними образами у християнському народному побуті й мовленні. Найчастіше такі фразеологізми використано з метою прохання допомогти й охоронити та застерегти: *Бог допомі́г (Яко́сь мені́ Бог допомі́г, так і я зробі́ла), же Хри́сте па́не!, боро́нь Бо́же, Госпа́дь йо́го відає*, а також: *сіро́ту́ Бог любить, нас Госпа́дь сполучи́в ‘одружитися’, Бох ту́тай спрова́див*. Отож у досліджуваних фраземах Підляшшя суб’єктом дії найчастіше виступає Бог.

Сповідуючи християнську віру, простежено також язичницькі звичаї та демонологічні уявлення. Ставлення до них було переважно негативним – як до пережиткових явищ культури. Адже безперечним є той факт, що всі міфологічні й демонологічні уявлення, магічні обряди та ритуали не тільки пов’язані з фантастичною сферою – вони, зазвичай, відображають і багатющий міжпоколінний досвід людей, а часом відтворюють їхні вікові прагнення, що відображено в мовленні жителів Підляшшя: *чорт їх відає, а чорт їх знає, како́й вас чорт сю́да несьо́т, а чом вас чорт? Какі́й вас чорт ню́с сю́ді, але како́й вас чорт ну́стіт*. Цей етимологічний образ ґрунтується на уявленні про надлюдські якості нечистої сили.

Потойбічне життя (рай) і земне життя (цей світ) протиставлено у свідомості підляшуків. Характеризуючи тексти жителів Підляшшя, які вірять у потойбічний світ, тобто поділяють його на негативне – пекло і позитивне – рай зафіксовано такі стійкі сполуки: *в ра́йські двéри, ра́йські*

⁴ Тут і далі наведено приклади зі збірника текстів Г. Аркушина, *Голоси з Підляшшя. Тексти*, Луцьк 2007.

двері, то було снадане... а то *то вже так як рай*, де рай є уособленням безтурботного, забезпеченого життя на противагу земному життю.

Фразеологічним одиницям семантичної групи „смерть” не властивий високий ступінь експресивності, а, навпаки, вони демонструють дещо іронічне ставлення до смерті. За нашими спостереженнями, у їхньому суб’єктному оточенні переважає причина, за якою людина пішла з життя. Ці фразеологізми мотиваційно прозорі. Вони мають невисокий ступінь експресивності, а тому слугують евфемістичними позначеннями поняття „померти”: *кров вдарила десь і вмёр, тёмно в очах стало, там нерв розійшовся, страцілі жи́ця, тримали на смерть*. Отже, ці фразеологізми відбивають народні уявлення діалектоносіїв про потойбічний світ як своєрідне віддзеркалення життєво-практичного досвіду.

Усі явища, у тому числі й діяльність людини, протікають у часі. Сприйняття часу – це відображення об’єктивної тривалості, швидкості й послідовності явищ дійсності. Людина може отримувати дані про переміщення об’єктів у просторі двома різними шляхами: безпосередньо сприймаючи акт переміщення і на основі висновку про рух об’єкта, який певний час знаходився в іншому місці. У другому випадку ми сприймаємо не сам рух, а лише його результат⁵. Тому, „повертаючись у молодість”, жителі Підляшшя послуговуються: *то ти то було жи́це, і ми здоро́ви, до́бри кепські часи́, як ру́ські напав на Польщу з німцьом, то я була́ дівчи́ню, ще була́ дівчи́ною, як то вчо́ра прои́шов, би вчо́ра прои́шло, топір хожу́ по тих старих стежках, за молодих лить як був*. Почувши запитання на які діалектоносії не могли дати конкретної відповіді, оскільки події відбувалися дуже давно, зазвичай відповідали: *не за ме́ї памиті́, вже за ме́ї пам’яті́, за ца́ра, ше за ца́ра, теж и за ца́ра, то ти з дядя-прадядя*.

Вікові еталонні відмінності з нейтралізацією диференціації за статтю виявляються на початку та в кінці життя. Збірний образ дитини, як і старої людини, не має статі: *ста́риши люде, ста́риї люде, бики́ ста́риї, ста́риї вже о́чі поста́в’ялі в по́ру, ста́ри менé до розу́му – я його́ до сме́рти*. Розповідаючи про своє життя, інформатори пригадують молодість і часто роблять висновок про те, що втрачають свої сили з приходом старості, зауважуючи: *не дає ра́ди, ни дам ра́ди вам ніц зробі́ті, ни далі ра́ди, не да́сть ра́ди, не даду́т ра́ди*. Отже, мовний портрет старої людини, як і інші мовні портрети людей, багатоплановий.

Серед фразем, які лінгвалізують динамічний аспект людських стосунків, помітне місце займають фразеологічні одиниці на позначення різних моментів ставлення однієї людини до іншої. Пригадуючи молоде життя, респонденти не можуть оминати такої події, як одруження. Внутрішня форма стійких виразів цієї моделі пов’язана з обрядом вінчання

⁵ Ю. Прадід, *Семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення процесів відчуття і сприйняття людини*, [в:] *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту. Діалектологія, лексикологія та фразеологія: сучасний та історичний аспекти*, Донецьк 2007, с. 278–279.

та одруження молодят. Дієслівні компоненти *сполучити, женитися* пояснюються буквальним розумінням зміни соціального статусу людини – її вступом у нове життя: *нас Господь сполучів, з любові жиніліся, стешикі пороб'ят, старі менé до розуму – я його до смерті, і так жінлі, нажінлі дітя*. Досить широко представлені стійкі народні порівняння, образною основою яких є весілля: *сорóчку викупляти, паненські вéчур* ‘коли молодий приїжджав по сорочку на передодні весілля’, з примовлянням приповідок: *спасібо всім – коровай самá з'їм, дарую грóши, жеб булі діти хорóши*.

Фразеологічні одиниці на позначення інтелектуальних здібностей людини становлять досить простору групу у фразеологічному складі української й інших слов'янських мов⁶, у тому числі й Підляшшя: *смакалку ба́тькувську взяв, кінувся на хі́трость – удав з себе́ дурня та яка́ дурні́ця до голо́ві прийшла́*. Слід зауважити, що автором “Голосів з Підляшшя” зафіксовано і роз'яснення одного з фразеологізмів самим діалектоносієм, який, мабуть, часто послуговується цією фразеомою: *розумним дéрвом над дурне́ю голово́ю маха́ти*. Отож інформатор розповідає: „... У нас ка́жут: *розумним дéрвом над дурне́ю голово́ю, ну (сміється) маха́є. Ка́же: розумним дéрвом над дурне́ю голово́ю. А чо́ розу́мне дéрево? Ну бо трóнок то му́г бу́ти з биль-яко́го дéрва – и ліско́ви, и бирóзови, щоб трóнка. А та́я така́я коме́дія, така́я ші́шка з... реме́ню ро́біться, з реме́ню, с шкуру. Не? Така́я ші́шка і дві дюрки в ту́й ші́шци. Пра́вда чи не? Та ще є в со́лах ці́пі, в мене́ акура́т нема́, в ко́го то є, о. И одні́м узукóм **прив'язуєи** до тшóнка, а дру́гим трóнком назива́ється то **біяк**. А вже той **біяк** то му́сить бу́ти дубóви, дубóви! І **тяшкі**, і **моцне́йше** дéрево. Ну а дуп – то, ка́жут, мо́ндре дéрво, бо воно́ нігди зра́ння ни... ни розвіва́ється, ну жеде, аж мороза́ пере́йдут, тоді́ розвіва́ється. То в нас така́я присло́віца: ка́же, кру́тит розу́мним дéрвом над дурне́ю голово́ю.*”

Дуже яскраве емоційно-експресивне забарвлення жартівливості містять фразеологічні одиниці каламбурного характеру, напр.: *я яйца вару́ і йому́ ту́ю во́ду даю́, я до му́кі – то вітри́щка до ру́кі, яко́є едзéне, де яко́є спанé*, до яких респонденти також подають пояснення.

Майже кожен рік приносить в українське життя регіону щось нове, отже, помітний поступ. Протягом останнього часу Підляшшя перестало бути регіоном, у якому українське населення духовно животіло, ізольоване не лише від України, але навіть і від інших українських громад у Польщі. Натомість тут виник живий осередок культурного та національного відродження⁷.

Отже, незважаючи на політичні кордони, війни та переселення, люди в глибинах свідомості й пам'яті зберігають свої традиції, культурні надбання свого краю, хоча вже сумніваються, ніби вагаючись, хто вони є, якою мовою розмовляють, ніби не знають, що кілька століть назад їхня земля була

⁶ В. Д. Ужченко, *Східноукраїнська фразеологія*, Луганськ 2003, с. 157.

⁷ Ю. Гаврилюк, *Про життя українців Підляшшя*, www.day.kiev.ua/151370/

центром могутнього Галицько-Волинського князівства, а населяли це князівство русини, або ж по-нинішньому – українці.

WHAT ARE THE MAIN FEATURES OF A POLISH (PIDLYASHSHYA) IDIOM?
(ON MATERIAL OF COLLECTION OF TEXTS „VOICES ARE FROM PIDLYASHSHYA”
OF G. ARKUSHINA)

Summary. Proof folk connections, fixed on Pidlyashshi, are analysed (after materials of collection of texts „Voices are from Pidlyashshya” of G. Arkushina).

Key words: Pidlyashshya, phraseme, semantic row